

Kristýna KOSINOVÁ

Představy českých turistů ze střední třídy o „pravém turistovi“ a jejich snahy šířit zásady turistiky v českých zemích ve druhé polovině 19. století

Abstract: *The second half of the nineteenth century is a period when a modern tourism was born as one of the results of an industrial society. Considering a growing importance of leisure in the middle class, the tourism became an alternative, how to spend it. Since that time leisure has been accessible not only for noblemen but for members of the middle class as well. The purpose of this article is to describe a Czech middle class touristic (hiking) community in the second half of the nineteenth century. The research is based on the revue of The Czech Tourist Club, called The Revue of Tourists. The findings of the article are expected to reveal a character of relations among middle class active tourists and their opinions on disseminating of touristic principles in the society.*

Keywords: *modern tourism – experienced tourist – middle class – art of hiking – The Czech Tourist Club*

Je jisté, že pěší turistika¹ nebyla vynálezem druhé poloviny 19. století. Pěší výlety do přírody byly podnikány již dříve, například přírodovědci či romantickými umělci. Ve druhé polovině 19. století však byl položen základ moderní turistiky, jak to například dokazuje Martin Pelc ve své knize *Umění putovat*.² Co se týče vymezení pojmu moderní turistiky, zdůrazňuje Pelc její dva hlavní aspekty: estetické vnímání okolí a pozitivně vnímaná fyzická zátěž, která u romantických turistů ještě neexistovala.³

S rozvojem občanské společnosti a vlivem technického rozvoje nabyl v rámci střední vrstvy na významu fenomén volného času.⁴ Volným časem již nedisponovala pouze šlechta, nýbrž také lékaři, právníci, továrníci, obchodníci, úředníci, učitelé a živnostníci. Jedním ze způsobů trávení volného času byla právě pěší turistika. Ta byla zároveň produktem industriální společnosti.⁵ Právě vlivem industrializace začal člověk druhé poloviny 19. století pociťovat touhu navrátit se k přírodě. Že byl o pěší turistiku v českých zemích

1 Pěší turistikou rozumíme cestování pěšky pro zábavu v krajině, která je považována za esteticky hodnotnou.

2 Martin PELC, *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*, Brno 2010.

3 Tamtéž, s. 33; Catherine BERTHO LAVENIR, *La Roue et le stylo. Comment nous sommes devenus touristes*, Paris 1999, s. 63.

4 Roy PORTER, *Les Anglais et les loisirs*, in: Alain Corbin (ed.), *L'Avènement des loisirs 1850–1960*, Paris 1995, s. 24.

5 M. PELC, *Umění putovat*, s. 142–144.

zájem, svědčí vznik turistických spolků, jejichž členskou základnu tvořili především příslušníci střední třídy. Jedním z nich byl Klub českých turistů, založený v roce 1888 v Praze.

Budeme-li vycházet z předpokladu, že se ve druhé polovině 19. století formoval v českých zemích okruh občanů, kteří se ve svém volném čase aktivně věnovali pěší turistice a kteří příslušeli ke střední vrstvě, můžeme si položit otázky, jaké byly vztahy mezi jeho příslušníky, zda byli jednotní v názorech na způsob provozování turistiky a zda usilovali o jejich další šíření ve společnosti, a pokud ano, jakými způsoby. V tomto článku se, vzhledem k jeho rozsahu, zaměříme pouze na českojazyčné prostředí. Vycházet budeme z rozboru článků *Časopisu turistů*, představující hlavní platformu turistů z českých zemí, hlásících se k české národnosti.

Zkušení versus nezkušení turisté

Pročteme-li jednotlivá čísla *Časopisu turistů* od roku 1889 do roku 1918, můžeme konstatovat, že se v nich pravidelně objevují články s tematikou umění správného cestování.

Na otázku, proč se právě ve druhé polovině 19. století toto téma znovu objevuje,⁶ uvedme domněnku francouzské historičky Catherine Bertho Lavenir, že jedním z důvodů byla skutečnost, že se poprvé v historii cestovalo pěšky nejen za účelem dosažení nějakého výjimečného cíle (historická památka, přírodní zajímavost atd.), ale také za účelem radosti z chůze samotné a s ní spojené fyzické námahy.⁷ Moderní pěší turisty tedy bylo především potřeba naučit správné pěší chůzi. Teprve po jejím osvojení si mohl turista vychutnávat na výletech jak fyzický pohyb, tak estetiku okolního prostředí. V rámci aktivních turistů, pocházejících ze střední vrstvy, se tak postupně vyprofilovaly dvě skupiny, a to skupina zkušených turistů („turisticky gramotných“ jedinců), kteří věděli, jaká je nezbytná výbava turistova, jak se má plánovat turistický výlet a co vše obnáší jeho příprava, měli výlet proběhnout hladce, a skupina turistů nezkušených.

Zkušení turisté, kteří zásady správné pěší chůze bezvadně ovládali, si nezřídká z nezkušených turistů utahovali. Nazývali je různými posměšnými názvy jako „*tuctoví turisté*“, „*tak zvaní turisté*“ či „*běhouni*“. Autor článku *Slovo k turistické výchově*, Ferdinand Velc, například popisuje nezkušeného turistu, který se víc než o chůzi samotnou stará o svůj žaludek, následovně: „*Na svých cestách setkáváme se často s lidmi, «také turisty», jichž způsob cestování značně odlišuje se od oněch rutinovaných, ba přičí se i všem pravidlům turistickým. Takových máme dosud mnoho. Jsou občané laici, kteří, přihlásí-li se za členy Klubu českých turistů, domnívají se býti také již hned hotovými neomylnými turisty.*

6 Viz literatura o umění cestovat z poloviny 16. století až konce 18. století, tzv. ars apodemica.

7 C. BERTHO LAVENIR, *La Roue et le stylo*, s. 63.

[...] Takoví lidé stojí za podívanou, když chystají se na nějakou cestu. Chce-li takový pán podniknouti větší výlet, pobouří celé své okolí, alarmován jest celý dům, nejvíce ale kuchyně, kde smaží a peče se o závod po několik dní a kde připravují se z různých mas všechny možné druhy pečení.⁸ Turista-zelenáč mohl vypadat i jinak: „Jsou také turisté jiného druhu, vycvičenější a již trainovaní, kteří se domnívají, neurazí-li kdo určitou vzdálenost v jisté době – ovšem poměrně vždy hodně krátké – že není žádným dobrým chodcem a hledí naň jako na turistu méněcenného. To jsou tak zvaní běhouni. Němci jim říkají «Kilometerfresser». S kloboukem v ruce, s kabátem pod paží, vestu a límeček rozepnut, druhá ruka třímá šátek a sotva stačí stíratí krůpěje potu z čela a obličej – tak uhání po zaprášené silnici jako natažený stroj, neohlížeje se ani vpravo ani vlevo a jen hlavou svou nejraději by se již dotýkal cíle, kdyby nohy na to stačily. A leze-li do vrchu, předhání se a žene se, pokud mu ovšem stačí dech a síla, touže rychlostí jako v rovině. Když pak je u cíle, plíce mu pracují jako výheň, tváře mu hoří, oči více skleněným než živým podobné má takřka na tyčinkách vypouleny na vrchu hlavy, jazyk suchý beze slin a slov a tak určen s třesoucíma se nohama a do krajnosti znaven, usedne na vrcholu, kde obyčejně hodně vítr fouká, jen aby vítězoslavně mohl se pochlubiti, že byl první na místě, nahoře. [...] Takový člověk nemá smyslu pro nic na světě a nevšímá si, co se vedle něho děje, měl by býti spíše roznašečem telegramů než turistou.“⁹ Takovýmto turistům se zkušením turistám obloukem vyhýbali, protože jim jednak kazili příjemný a uspokojivý pocit z cesty a jednak byli častými oběťmi různých úrazů.

V očích zkušených turistů měli ti nezkušení, vedle neovládání správné pěší chůze, také řadu dalších vad. V *Časopise turistů* se často objevují nářky na jejich nevychovanost. Nejčastěji zmiňovaným nešvarem bylo znečišťování lesů, a to hlavně v okolí velkých měst. V důsledku turistické neukázněnosti byly tyto lesy plné odpadků, zničeného porostu a někdy dokonce část lesa shořela kvůli nedbalosti turistů při rozdělávání ohně. Nejmenovaný majitel parku u Teplic byl dokonce ze svého vlastního pozemku vyhozen skupinkou rozjařených výletníků, kteří nevěděli, s kým mají tu čest.¹⁰ Není potom divu, že leckterý majitel lesa či parku do něj veřejnosti vstup zcela zapověděl. Tím však turisté přicházeli o přístup k turisticky nejatraktivnějším místům. Turisté měli v roce 1889 zakázaný vstup například do krčského lesa, na ďáblickou horu či do okolí Benešova.¹¹ Marné byly po takovýchto incidentech pokusy Klubu českých turistů domluvit se s majiteli lesů na tom, že v lesích vyznačí turistické stezky s tím, že mimo ně bude vstup zakázán, čímž se zamezí dalšímu ničení lesního porostu a zároveň se turistům umožní vychutnávat přírodní kra-

8 Ferdinand VELC, *Slovo k turistické výchově*, *Časopis turistů* (dále jen ČT) 20, 1908, č. 7, s. 294.

9 Tamtéž, s. 295.

10 *Ze světa turistického: turisté škůdcové lesův*, ČT 1, 1889, č. 5, s. 77.

11 Tamtéž.

sy lesa.¹² V jiné stížnosti její autor hovoří o zlovyku turistů vyrývat svoje jména na fasády kulturních památek.¹³ Poškozovány byly také horské útulny, kde se objevovaly roztrhané knihy, propálené podlahy od doutníků a občas někdo odcizil i vystavený plánek či mapku.¹⁴ Jiří Guth-Jarkovský vysvětloval neslušné chování některých turistů tím, že samou radostí, že jsou na výletě, neví z bujnosti co tropit, a nebo se domnívají, že jakmile opustili svoji domovinu, zbavili se veškeré zodpovědnosti.¹⁵

Za zkušeného turistu byl naproti tomu považován ten, kdo cestoval klidným a rozváženým tempem, s přiměřeně velkým zavazadlem a hlavně s veselou myslí, která mu pomáhala překonávat cestovní nesnáze: „[...] *pravý turista s veselou myslí a v růžové náladě [...] nelpí houževnatě na svém rozvrhu cestovním, počítá s deštivými dny jako s čísly určitými, trpělivě vyčkává pohody lepší a zvoní smíchem i žertem, když se jiní durdí a láteří, že slunce nechce vyskočiti z mlh samou radostí nad vzácnou jejich návštěvou. Zběhlý turista nejraději si vyhledává místa ještě nezkažená proudem tuctových turistů [...]*“¹⁶

Snahy poučit nezkušené turisty o zásadách pěší turistiky

Cílem zkušených turistů však nebylo ostrakizovat turisty-zelenáče z turistické rodiny, nýbrž je poučit a vychovat z nich disciplinované a ukázněné turisty. Jedním z důvodů těchto snah bylo to, že nezkušení turisté na veřejnosti kazili reputaci všem turistům bez rozdílu, tedy včetně těch zkušených,¹⁷ kteří potom ve společnosti nenalezali takovou podporu pro své turistické akce, jakou by si představovali.

Způsobů, kterými se zkušení turisté snažili rozšířit své řady, bylo několik. V případě Klubu českých turistů to byly především články, publikované v klubovém časopise, poskytující začínajícím turistům praktické informace různého druhu. Turisté byli nabádáni k tomu, aby nejprve poznali svoji vlast, a pak se teprve vypravili do ciziny.¹⁸ Z cizích zemí

12 Karel POHNERT, *O některých překážkách v turistice*, ČT 7, 1895, č. 4, s. 89–92.

13 D. PANÝREK, *Jména hloupých ...*, ČT 23, 1911, č. 12, s. 559–561.

14 F. MICHL, *Kousek Kniggeho pro turisty*, ČT 20, 1908, č. 8–10, s. 362.

15 Jiří GUTH-JARKOVSKÝ, *Turistika. Turistický katechismus*, Praha 2003, s. 139.

16 E. M. RUTTE, *Turisté ve Švýcarsku*, ČT 1, 1889, č. 1, s. 24.

17 Zkušeným turistům se na konci 19. století říkalo „*praví turisté*“, „*zběhlí turisté*“ či „*routinovaní turisté*“.

18 I když nutno poznamenat, že cestování po českých zemích bylo paradoxně mnohdy obtížnější než cestování v zahraničí. Podmínky pro cestování po českých zemích nebyly totiž pro turisty příliš příznivé, a to hlavně na venkově. V Časopise turistů se to jen hemžilo stížnostmi na špatné železniční a poštovní spojení mezi českým venkovem a většími městy, na zapáchající venkovské restaurace nabízející jídla nevalné chuti a kvality a na nedostatečně vybavené a špinavé pokoje, a to často za přemrštěně vysoké ceny. Viz např. následující články: *Vlastenecké povinnosti turistovy*, ČT 4, 1892, č. 6, s. 139–141; Jindřich KOUTECKÝ, *Po prázdninách*, ČT 17, 1905, č. 10, s. 330–334; *Miscellanea*, ČT 25, 1913, č. 9–10, s. 429–434.

pak měli nejdříve navštívit ty se slovanským obyvatelstvem. Poté bylo prostřednictvím několika článků vysvětleno, jak si správně naplánovat cestu. Řešeny byly otázky volby cíle cesty, společnosti na cestách, nutné výbavy a oblečení, jídla vhodného na cestu a vybavení cestovní lékárníčky.¹⁹ Co se týče cesty samotné, hlavní zásady zkušeného turisty byly shrnuty v takzvaném turistickém desateru, které bylo sice původně určeno především pro alpské turisty, ale dalo se vztáhnout na pěší turisty obecně. Toto desatero turistům ukládalo:

- 1) neodkládat na cestách svoje vychování a vzdělání;
- 2) podnikat jen takové túry, na které člověk stačí;
- 3) na každou cestu se dobře připravit, a to nejen co se týče vybavení, ale i znalostí, a to cestuje-li se s průvodcem či bez něj;
- 4) nechovat se k průvodci pánovitě, ale ani se s ním příliš nebratřit;
- 5) psát průvodci pouze pravdivé vysvědčení ohledně spokojenosti s jeho poskytnutými službami;
- 6) v útulně se chovat skromně, nemít nároky jako ve velkoměstském hotelu;
- 7) alkohol je nejhorším společníkem turisty;
- 8) neznečišťovat krajinu;
- 9) neničit faunu a flóru;
- 10) nevysmívat se mravům a obyčejům obyvatel hor.²⁰

Dále byli turisté v *Časopise turistů* poučeni o správné chůzi²¹ a o uměleckém požitku na cestách. Podle autora tohoto článku by turista neměl příliš lpět na tištěném průvodci a rozhodně by mu neměl věnovat více času než samotným zajímavostem v něm uvedených. Měl by se sice připravit na cestu, ale nemělo by se jednat o příliš detailní naplánování, aby se turista nestal jeho otrokem. Rovněž se turistům nedoporučovaly hromadné výpravy, jejichž účastníci byli honěni jako stádo bez vlastní volby, vlastního úsudku a radosti.²² Dále byli čeští turisté nabádáni, aby se ve venkovských restauracích chovali slušně a nedělali v nich ještě větší nepořádek, než jaký v nich již obvykle býval: „*Vejděte i do tak řečených restaurací malých našich měst, neřku-li do vesnické hospody, najdete předem místnost od zimy začouzenou, nevětranou, páchnoucí pivem a i kořalkou a podlahu až běda. Těch podlah zejména! Bývají poplity, poházeny odpadky doutníků, popelem z nich i z dýmek, sirky ohořelé jinam se neházejí než na podlahu, na podlahu házejí se i kosti a nedojedky z jídel čekajícím psům a kočkám, někdy zkrocená kavka nebo jiná zvěř po podlaze se*

19 *Výzbroj turisty na cestu*, ČT 1, 1889, č. 5, s. 70–72; *Vzhůru na Šumavu!*, ČT 5, 1893, č. 6, s. 135–137; D. PANÝREK, *Turistovy nehody. Lékařské vademecum na cesty*, ČT 12, 1900, č. 6 a č. 7, s. 204–208 a s. 223–232; J. MODLIČOVSKÝ, *Co vzítí s sebou na cestu*, ČT 21, 1909, č. 5, s. 207–211.

20 *Turistovo desatero*, ČT 19, 1907, č. 3. Časopis turistů toto desatero převzal z článku *Zehn Gebote des Bergsteigers*, uveřejněném v časopise *Mittelungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*.

21 K. CHODOUNSKÝ, *Chůze*, ČT 29, 1917, č. 5, s. 185–191.

22 V. KOBLISKA, *Umělecký požitek na cestách*, ČT 26, 1914, č. 1–2, s. 22–25.

*procházející zanechává za sebou stopy dobrého trávení, jindy zas nezvedené štěně ... Ne cele padá vina na hostinského, leda potud, že nepobídne vhodným způsobem neslušné hosty, aby dbali čistoty.*²³

Dalším způsobem, kterým Klub českých turistů zamýšlel vzdělat nezkušené turisty, byly přednášky na různá turistická témata.²⁴ Protože se ale Klub nemohl této činnosti, z důvodu své vytíženosti, věnovat soustavně, doporučoval českým turistům alespoň návštěvu vídeňské odborné školy pro turisty, která tam byla zřízena při Gischlerově vojenském učilišti. Vyučování zde trvalo čtyři týdny, třikrát po dvou hodinách odpoledních nebo večerních týdně. Výuka zahrnovala důkladné seznámení se s kartografií, s orientací v mapách a s pomocnými cestovními a zeměměřičskými přístroji. Návštěva kurzu byla zpoplatněna 10 zlatými, přičemž se prvního běhu, který proběhl v dubnu roku 1889, zúčastnilo 20 zájemců.²⁵

Aby se mohli turisté-začátečníci v praxi seznámit s tím, jak má vypadat správně vykonaná cesta, začal Klub českých turistů rok od svého vzniku, v roce 1889, organizovat pro své členy hromadné výlety. Nezkušení turisté tak měli možnost nejprve absolvovat několik takových výletů pod vedením turistů zkušenějších, aby se pak mohli následně osamostatnit a plánovat si a podnikat své výlety sami.²⁶ Ne každý organizátor hromadných výletů však byl zkušeným turistou. Na nezdařeném výletě se mohl turista snad jen poučit, jak organizace výletu vypadat nemá. Často to však bylo za cenu fyzického vyčerpání či jiných nepříjemností. Příklad takového výletu je popsán v *Časopise turistů* z roku 1895.²⁷ Turista si proto musel hromadný výlet pečlivě vybrat, a to hlavně na základě zkušeností jeho organizátora. Pouze výlet organizovaný zkušeným turistou mohl být z turistického hlediska zdrojem poučení.

23 *Drobnosti – hostince*, ČT 27, 1915, č. 8–9, s. 222.

24 V roce 1913 byl například zorganizován Klubem českých turistů cyklus přednášek o českých, moravských a slezských krajích pro pražské a předměstské středoškoláky. Za tímto účelem byl zapůjčen sál s 300 místy k sezení ve škole u Nejsvětější Trojice ve Vladislavově ulici v Praze. Vstupné na přednášky stálo od 20 do 60 haléřů. Žáci z nemajetných rodin měli vstup zdarma. I přes pečlivou organizaci ze strany Klubu českých turistů však přednášky, až na pár výjimek, u středoškolských studentů příliš velký zájem nevyvolaly. – *Přednášky Klubu českých turistů pro studentstvo středoškolské*, ČT 25, 1913, č. 11, s. 474.

25 *Odborná škola pro turisty*, ČT 1, 1889, č. 6, s. 92.

26 *Naše snahy*, ČT 1, 1889, č. 1, s. 2.

27 Organizátor dal ve výchozím městě účastníkům výletu rozchod, aby si prohlédli místní pamětihodnosti. Protože však většina výletníků město neznala, bloudili ulicemi a památky museli složitě hledat, přičemž jich většinu nenašli. Organizátor šel mezi tím navštívit svoji tetu. Po společném obědě měla výprava navštívit tři hrady v okolí. Po cestě na první hrad však organizátor zabloudil, a tak se výprava cestou necestou a s vypětím všech sil dostala pouze k prvnímu hradu. Odtud se pak účastníci vydali úprkem na nádraží, aby stihli zpáteční vlak. Ten však stihlo pouze pět z nich spolu s organizátorem, který nechal zbylých jedenáct účastníků na pospas svému osudu kdesi na cestě. – *Aranžování výletů*, ČT 7, 1895, č. 7, s. 174–175.

Česká mládež – budoucnost české turistiky

Za neefektivnější způsob rozšiřování řad zkušených turistů však bylo Klubem českých turistů považováno především působení na českou mládež. Právě ta představovala potenciální zdroj nových turistů, a proto bylo zapotřebí vést ji k lásce k cestování a poučovat ji, jak správné cestování vypadá. Tento program byl zveřejněn v *Časopise turistů* na počátku roku 1890: „[...] neomezme se na pouhé rekrutování vyspělých již turistů, přičiňme se raději také o vypěstování naší mládeže, aby dospívajíc rozmnožovala naše řady a šířila horlivost u mládeže obvyklou naše zásady po vší zemi“.²⁸

Turistika byla považována za mládeži prospěšnou hned z několika důvodů. Rozvíjela mladého člověka jak po stránce fyzické, tak po stránce duševní. Utužovala jeho samostatnost, ostražitost (sledování správné cesty, vyvarování se nebezpečí), pevnou vůli (překonávání nezdarů během cesty), odstraňovala předsudky a posilovala sebevědomí (z vykonané cesty). Díky cestování se měl z úzkoprsého a omezeného maloměšťáka stát uvědomělý a zkušený světoobčan s patřičným nadhledem.²⁹ Mládež měla být k turistice vedena následujícím způsobem: měly být sepsány informační brožury o turistických cestách pro mládež, zajištění zkušení průvodci (nejlépe z řad učitelů) a především nabídnuty levné noclehy.

Právě v nedostatku levného ubytování spatřoval Klub českých turistů hlavní příčinu velice omezeného cestování české mládeže. Proto Klub v květnu roku 1893 oslovil prostřednictvím *Časopisu turistů* všechny příznivce české studentské turistiky a apeloval na zřízení studentských nocleháren, které by nabízely po dobu letních prázdnin noclehy s večeří a snídaní buď zcela zdarma, nebo za mírný poplatek.³⁰ Noclehárny měly být přednostně zřizovány v prostorách škol či ve spolkových místnostech (například Sokola). Pouze pokud by se žádné takové místo v okolí nenašlo, měla se studentská noclehárna zřídit v hostinci. Že lze za takovýchto požadavků provozovat studentské noclehárny, ukázal jilemnický odbor Klubu českých turistů, který od roku 1889 provozoval po dobu letní sezóny čtyři studentské noclehárny (Jilemnice, Rezek, Žalý a Labská bouda). Každý student, který v nich chtěl přenocovat, si musel u pokladníka jilemnického odboru vyzvednout poukázku, na základě které pak mohl v příslušné noclehárně zdarma přenocovat a za mírný poplatek dostal večeři a snídaní. Na konci letní sezóny pak jilemnický odbor zaplatil jednotlivým noclehárnám smluvený poplatek za noclehy na základě příslušného počtu

28 Vilém KURZ, *Odchovávejme mladé turisty! Novoroční úvaha o našem dorostu cestovatelském*, ČT 2, 1890, č. 1, s. 2.

29 Tamtéž, s. 3.

30 Večeře měla obsahovat kus uzeného masa nebo sýra s chlebem a sklenici piva, k snídaní měl být podáván hrnek kávy s chlebem nebo s houskou. Přenocovat se mělo na slamníku. – *Zřizujte studentské noclehárny!*, ČT 5, 1893, č. 5, s. 99.

vrácených poukázek. Během prvních čtyř let fungování nocleháren na Jilemnicku je navštívilo v průměru 20 studentů ročně.³¹ Nicméně považovat tyto studenty za zkušené turisty by bylo mylné. Jednatel jilemnického odboru Klubu českých turistů J. Buchar na prvním sjezdu českých turistů v Praze v roce 1895 referoval, že studenti, kteří žádají o poukázky na noclehy v Krkonoších, se většinou vydávají na cestu bez určitého plánu či přípravy.³²

Zřizování studentských nocleháren probíhalo vcelku úspěšně, takže v roce 1897 se mohl Klub českých turistů pochlubit 89 noclehárnami v Čechách, na Moravě i ve Slezsku. Jejich počet každým rokem vzrůstal, takže v roce 1906 už bylo studentům v českých zemích k dispozici 235 nocleháren a k tomu nově ještě tři noclehárny ve Vídni, zřízené spolkem Komenský, které sloužily českým studentům jako výchozí stanice pro jejich cesty do Alp.³³

Tabulka 1a: Přehled studentských nocleháren Klubu českých turistů a jejich návštěvnost v letech 1897–1900³⁴

Rok	1897		1898		1899		1900	
	n	s	n	s	n	s	n	s
Praha	1	77	1	189	1	181	1	265
Plzeň	1	103	1	96	1	162	1	125
Brdy	12	188	14	349	16	353	16	335
České Středohoří	8	54	9	69	10	102	10	162
Českomoravská vysočina	5	47	10	94	17	232	18	570
Krkonoše	20	301	22	285	27	655	26	999
Orlické hory	11	54	11	94	11	139	14	132
Šumava	25	891	37	1437	35	1986	33	1697
Brno	1	76	1	106	1	142	1	102
Západní Morava	3	77	5	68	5	137	5	137
Východní Morava	1	11	9	245	9	166	9	233
Slezsko	1	0	0	0	0	0	0	0
Vídeň	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem:	89	1879	120	3032	133	4255	134	4757

n – počet nocí

s – počet studentů

31 Tamtéž, s. 100.

32 *První sjezd českých turistů*, ČT 7, 1895, č. 9, s. 228.

33 *Zpráva o studentských noclehárnách zřízených péčí Klubu českých turistů za rok 1906*, nákladem Klubu českých turistů, Praha 1907.

34 Obě tabulky jsou sestaveny na základě údajů zveřejněných v práci *Zpráva o studentských noclehárnách zřízených péčí Klubu českých turistů za rok 1906*, nákladem Klubu českých turistů, Praha 1907.

Tabulka 1b: Přehled studentských nocleháren Klubu českých turistů a jejich návštěvnost v letech 1902–1906

Rok	1902		1903		1904		1905		1906	
	n	s	n	s	n	s	n	s	n	s
Praha	1	326	1	266	1	261	1	322	1	365
Plzeň	1	170	1	217	1	249	1	173	1	212
Brdy	20	574	21	392	21	403	22	528	23	592
České Středohoří	13	208	15	209	16	248	19	350	20	355
Českomoravská vysočina	25	702	30	719	31	556	32	763	33	566
Krkonoše	33	1186	30	1039	34	1075	35	1239	36	1566
Orlické hory	15	473	15	268	15	260	15	351	15	387
Šumava	40	1893	41	2138	40	1980	45	1714	45	2279
Brno	1	170	1	157	1	311	1	490	1	512
Západní Morava	20	208	26	294	29	359	29	266	31	389
Východní Morava	18	498	21	284	23	481	21	803	25	777
Slezsko	2	15	4	0	4	3	4	83	4	44
Vídeň	0	0	0	0	0	0	0	0	3	64
Celkem:	189	6423	206	5983	216	6186	225	7082	238	8108

n – počet nocí

s – počet studentů

S nárůstem počtu nocleháren se objevil další cíl Klubu českých turistů, kterým bylo zajistit jejich rovnoměrné rozložení po celých českých zemích, tedy i v jejich německých oblastech, což nebylo mnohdy jednoduché. Ideálem bylo vytvořit takovou síť studentských nocleháren, které by od sebe byly v turistických oblastech vzdáleny 6 až 7 hodin pochodu. Nejméně studentských nocleháren bylo na Moravě a ve Slezsku. Například ve Slezsku nebyla, s výjimkou roku 1897, k dispozici žádná studentská noclehárna až do roku 1902. Dalším cílem Klubu českých turistů byl rozvoj slovanské turistiky. V roce 1900 se Klubu českých turistů podařilo uzavřít dohodu se slovinským Planinským spolkem, který zpřístupnil své noclehárny českým studentům. Klub českých turistů se naopak snažil přilákat slovanské turisty do českých zemí, a tak začal zasílat seznamy svých nocleháren slovanským turistickým spolkům v Krakově, Lublani, Záhřebu a Zadaru.³⁵ I přes tyto snahy zůstávala návštěvnost studentských nocleháren v českých zemích ze strany zahraničních slovanských studentů zanedbatelná.

To jak byli studenti s noclehárnami Klubu českých turistů spokojeni, ukazují jejich dopisy došlé do redakce *Časopisu turistů*. Ty zveřejněné jsou, jak jinak, většinou pochvalné,

35 A. KOSTINEC, *O našich noclehárnách*, ČT 12, 1900, č. 7, s. 235–236.

i když se v nich občas vyskytne i nějaká ta výtka. Nejvíce byli studenti spokojeni s domažlickou noclehárnou, o které se mluvilo pouze v superlativech. Čisté prostředí, milý správce, k dispozici turistické mapy a příručky, zkrátka studentská noclehárna jak měla být.³⁶ Naopak velice špatnou reputaci měla noclehárna v Železné Rudě a na Labské boudě v Krkonoších. Studentskou noclehárnu v Železné Rudě popsal jeden z jejich návštěvníků takto: „Noclehárna jsou tři pokojíky, z nichž v jednom jsou tři postele, ve druhém dvě postele a pět slavníků, ve třetím čtyři slavníky. Pokojíky snad nejsou myty za celé prázdniny ani jednou, slavníky jsou snad již tak staré, jak dlouho jest noclehárna zařízena, postele se sotva drží na nohou, podlaha je poloshnilá, zdi pokojů otlučeny. Umyvadla tam vůbec není, studenti se musí chodit mýt k pumpě. Ručníky jsou vždy jeden nebo dva pro celou noclehárnu (20–35 lidí). Na ústní upozornění pan dozorce (majitel) nic nedá (ačkoliv ve všem ostatním je velice přívětivý pán), knihy stížností není a poznámky psané do výkazu o návštěvě pan dozorce vymaže.“³⁷ Tentýž autor se rovněž rozepsal o studentské noclehárně na Labské boudě v Krkonoších. Ta měla zase jiné mouchy. V roce 1902 tam byli studenti ubytováni v podkroví, kde byl tak nízký strop a celkově tak málo místa, že bylo téměř nemožné opustit tento prostor, aniž by se člověk neuhodil do hlavy, nebo nešlápl na spícího spolunocležníka. Tyto problémy vyřešil provozovatel noclehárny po svém, a to tak, že ji přesunul do dřevěného příbytku vedle chalupy. Ani tam však nebyly ideální podmínky pro nocleh: „Nyní je o studenty lépe postaráno, mají místa dosti a vzduchu až příliš. Noclehárna jest v dřevěné boudě, jejíž druhá část slouží za dřevník, třetí za útulek pro potulné umělce, muzikanty apod. Ve stěnách jsou takové otvory, že se jimi může skoro ruka prostrčiti, takže voda v jediném umyvadle přes noc zmrzla, jiné pak nebylo.“³⁸

Studentské noclehárny se netýkaly pouze studentů, ale od roku 1911 i studentek. Na popud Ústředního spolku českých žen a Sdružení akademicky vzdělaných žen byly v tomto roce na zkoušku zřízeny na šesti místech v Čechách studentské noclehárny pro dívky. Zároveň o těchto noclehárnách byly informovány dívčí školní ústavy. Podle negativních reakcí některých z nich můžeme usuzovat, že se pravděpodobně jednalo o počín, který předběhl svoji dobu. V měšťanské společnosti ještě stále povětšinou přetrvával názor, že prázdninové cestování není pro dívky vhodné.³⁹ Navzdory společenským konvencím pokračoval Klub českých turistů v rozšiřování sítě dívčích studentských nocleháren a v létě roku 1912 tak bylo otevřeno již 14 nocleháren pro dívky. Jejich návštěvnost byla ale toho roku velice slabá, neboť v nich přenocovalo pouze 20 studentek.⁴⁰ V roce 1913 počet dív-

36 ČT 20, 1908, č. 8–10, s. 385–386.

37 *Různé zprávy: O studentských noclehárnách*, ČT 20, 1908, č. 6, s. 278.

38 Tamtéž, s. 278.

39 *Na podporu turistiky mezi českými studentkami*, ČT 25, 1913, č. 7–8, s. 392–393.

40 *Studentské noclehárny*, ČT 25, 1913, č. 6, s. 332.

cích nocleháren vzrostl na 17 a navštívilo je již 87 návštěvnic.⁴¹ I když jen velmi zvolna, přece jen si tak pěší turistika nacházela své příznivkyně i mezi dívkami.

I když počet českých studentů věnujících se turistice stále narůstal, nedala se kvalita jejich cestování a míra turistického vzdělání měřit s německými studenty z českých zemí. Tak například Jan Dvořák, autor článku *Získejme českou mládež pro turistiku*, upozorňoval, že zatímco v Krkonoších můžeme potkat četné hloučky německých studentů, kteří cestují na vlastní pěst, pohybují se čeští studenti po horách většinou v doprovodu dospělé osoby. Také ohledně celkového počtu českých studentů, kteří se o prázdninách věnovali cestování, byl Jan Dvořák velice skeptický. Podle jeho odhadů cestovalo o letních prázdninách roku 1913 pouze necelých 8 % všech českých středoškolských a vysokoškolských studentů.⁴² Z této skutečnosti autor vyvozuje, že na podporu studentského cestování zakládání studentských nocleháren evidentně nestačí, a doporučuje, že by se měl po válce vytvořit nový koncept podpory turistiky.⁴³

Podpora „turistické gramotnosti“ měla být ze strany Klubu českých turistů zajištěna rovněž udělováním cestovních stipendií nemajetným studentům na jejich prázdninové cesty. V roce 1899 tak poskytl Klub českých turistů⁴⁴ nemajetným studentům dvě cestovní stipendia.⁴⁵ Tato stipendia byla na základě doporučení profesorských sborů udělena středoškolákům z Prahy a ze Smíchova. Podle podané zprávy procestovali žáci společně za osm dní Adršpašské skály a Krkonoše. I následující roky byla poskytována obdobná cestovní stipendia, a to ve výši 40 korun. V roce 1900 a 1901 to byla tři cestovní stipendia, mezi léty 1902 až 1904 dvě cestovní stipendia a v roce 1905 stipendium jedno. V roce 1906 se od udělování těchto stipendií upustilo, jelikož iniciativu převzala městská rada královského hlavního města Prahy, která vypsalala 42 studentských cestovních stipendií.⁴⁶

41 *Zpráva o studentských noclehárnách zřízených Klubem českých turistů za rok 1913*, vlastním nákladem KČT, Praha 1914, s. 4.

42 Jan DVOŘÁK, *Získejme českou mládež pro turistiku*, ČT 30, 1918, č. 1–2, s. 38.

43 Tento koncept měl být založen na vytvoření akademických odborů Klubu českých turistů, dotování školních výletů na středních školách ze strany školských úřadů, rozšíření cestovních podpor udělovaných Klubem českých turistů atd. Tamtéž, s. 39–42.

44 Byl to konkrétně tzv. Kroužek pražských turistů, který tvořil Jindřich Tesánek, lékárník z Berouna, Václav Zárecký, majitel pekařského závodu v Praze, a František Šašek, obchodník s oděvy v Praze. – *Studentská stipendia cestovní*, ČT 12, 1900, č. 2, s. 55. Nebyli však jediní, kdo poskytovali studentům příspěvky na jejich cestování, což ukazuje například zpráva o studentském cestovním fondu Ing. Josefa Ejema a MUDr. Josefa Trotzela – viz *Požítky studentských cestovních fondů*, ČT 21, 1909, č. 8–10, s. 389.

45 *Výroční zpráva Klubu českých turistů za rok 1899*, Praha 1900, s. 13.

46 *Rozmanitost: Studentská stipendia turistická*, ČT 21, 1909, č. 4, s. 168–169.

Střední škola jako širitelka turistiky mezi mládeží?

Podle názoru redakce *Časopisu turistů* neměly mládež k pěstování turistiky vést pouze turistické spolky, ale také střední školy, a to v podobě školních výletů. V ideálním případě měl být učitel, organizující školní výlet, zkušeným turistou, který se na cestu pečlivě připravil, aby mohl žáky cestou poučovat o kulturních a přírodních zajímavostech okolí. Školní výlety měly podporovat zdravý tělesný rozvoj žáků, měly zpevňovat jejich charakter, rozšiřovat vědomosti nabyté ve škole a být pro ně zdrojem inspirace pro jejich prázdninové cesty.⁴⁷ Realita školních výletů však byla někdy poněkud odlišná. Pedagogům předně chyběla motivace, aby se zodpovědně ujímali role organizátorů školních výletů. Za účast na školním výletě nebyli učitelé nijak honorováni a na jejich výdaje během výletu se skládali žáci ze zámožnějších rodin na začátku školního roku (jednalo se o tzv. vycházkový fond).⁴⁸ Navíc uhlídat mimo školní budovu 30 či více rozdávaných žáků vyžadovalo mnohdy od vyučujícího nadlidské síly a kladlo na něj velkou míru zodpovědnosti. Naplánované pochody byly navíc vzhledem k věku žáků často neúměrně dlouhé a namáhavé, a jejich zdraví tak spíše škodily, než aby ho utužovaly.⁴⁹ Dokonce se někdy zdálo, že místo aby vedení středních škol usilovalo o postupné a systematické zocelování mládeže, předháněly se ve svých výročních zprávách v množství uskutečněných výletů a v počtu zdolaných kilometrů.⁵⁰ Často se potom stávalo, že v důsledku nadměrné fyzické námahy či nedostatečného dozoru na školním výletě student vážně onemocněl, nebo dokonce přišel o život.⁵¹ Ač měli rodiče o své potomky strach, nepřestávali je na školní výlety posílat, aby si nepohněvali vedení školy či profesorský sbor. Také výchovná funkce školních výletů byla pochybná. Jak se můžeme kupříkladu dočíst v jednom z příspěvků v *Časopise turistů*, studenti se často z výletu nerozešli rovnou domů, nýbrž zašli ještě do hospody na pivo, a doma potom řekli, že se výlet protáhl.⁵²

Kolem roku 1910 proto turisté, přispívající do *Časopisu turistů*, začali pozvolna upouštět od představy školních výletů jako prostředku sblížení mládeže s turistikou. Uznali, že školní výlety by měly sloužit především ke sblížení žáků s učitelem a žáků mezi sebou a k jejich osvěžení. V případě školních výletů se nemělo jednat o turistické výkony, a pokud přece, neměly se v žádném případě přehánět.⁵³ Jestliže se chtěli žáci věnovat opravdové turistice, mělo se tak dít v rámci žákovských turistických kroužků, vedených nejčas-

47 Antonín KOSTINEC, *Vycházky, feriální cesty a noclehárny studentské*, ČT 8, 1896, č. 12, s. 239 a F. VELC, *Turistika jakožto výchovavací prostředek*, ČT 18, 1906, č. 7, s. 231–236.

48 *Školní vycházky. Výchovou k turistice*, ČT 25, 1913, č. 12, s. 529–530.

49 *O turistice na středních školách*, ČT 21, 1909, č. 5, s. 218.

50 *Turistika ve školách středních*, ČT 22, 1910, č. 6, s. 306.

51 Tamtéž, s. 307.

52 *Drobnosti – školní výlety*, ČT 27, 1915, č. 5, s. 119–120.

53 *Turistika ve školách středních*, s. 307–308.

těži učitelů tělocviku. Jako příklad takového turistického kroužku můžeme uvést turistické akce na první české reálce v Praze, kde bylo v roce 1912 pod vedením učitelů tělocviku zorganizováno několik půldenních vycházek do Chuchle a Modřan, spojených v zimě se sáňkovaním a v létě s koupáním, dále vycházky do Divoké Šárky, během nichž proběhl dobrovolný horolezecký výcvik, a nakonec i několik několikadenních výletů spojených s tábořením a přenocováním ve stanech.⁵⁴ I na dalších školách organizovali učitelé, zkušení turisté, pro žáky různé turistické akce.⁵⁵

Zásady správného praktikování turistiky mohly být rovněž šířeny v rámci rodiny, a to v případě, že některý její člen byl zkušeným turistou. Úkolem takového zkušeného turisty bylo rodinné příslušníky o zásadách turistiky poučit, a pokud možno v nich vzbudit zájem o její pěstování v praxi. Tak tomu bylo například v případě synů dr. Viléma Kurze, člena výboru Klubu českých turistů a redaktora *Časopisu turistů*. Vilém Kurz se řídil zásadou, že cesta má především odpovídat věku a vyspělosti dítěte. Proto se syny nejprve podnikal dvou až tří denní pochody v převážně rovinnatých nebo mírně zvlněných terénech (Berounsko, Posázaví, Karlštejsko atd.). Později přešli do náročnějšího horského terénu, kde konali jeden až čtyřtýdenní horské túry (Krkonose, Šumava, České středohoří, rakouské Alpy, Švýcarsko). Po tomto turistickém výcviku považoval Vilém Kurz své syny za natolik zkušené, že již mohli bez obav cestovat sami.⁵⁶

Na závěr zodpovíme otázky, které jsme si na začátku článku položili. Můžeme konstatovat, že turisté, pocházející ze střední třídy české části obyvatelstva českých zemí, nebyli ve druhé polovině 19. století z hlediska praktikování pěší turistiky homogenním celkem. V rámci tohoto celku se postupně vydělila skupina turistů, kteří se na základě představ o „správném cestování“ považovali za mistry turistického řemesla a cítili potřebu poučovat ostatní, méně zkušené turisty o jeho zásadách. Toto tvrdé jádro české turistiky samo sebe považovalo za turistickou elitu. Způsobů, kterými se zkušení turisté snažili dosáhnout výše zmíněných cílů, bylo hned několik. Jednalo se o publikování článků, pořádání veřejných přednášek a výletů. Velký turistický potenciál spatřovali zkušení turisté v české mládeži, kterou se snažili nadchnout pro turistiku prostřednictvím nabídek cestovních stipendií a levného prázdninového ubytování ve studentských noclehárnách, což se jim poměrně úspěšně dařilo. Nesmíme však tento úspěch nijak přeceňovat, jelikož turistice se v celkovém součtu věnoval jen malý zlomek české mládeže. Naopak jako nerealizova-

54 Školní vycházky. *Výchovou k turistice*, s. 530.

55 Například studentské výpravy Jaroslava Karáska, učitele tělocviku na I. českém gymnáziu v Brně, do Paříže v roce 1900 a do Solné komory v roce 1901. – *Studentské výpravy*, ČT 13, 1901, č. 4, s. 186. Nebo tří týdně studentská výprava gymnaziálního profesora z Jičína, Antonína Trnky, do Skandinávie. – *K feriální výpravě studentské do Skandinávie*, ČT 21, 1909, č. 6, s. 276. Nebo studentské výpravy učitele Ladislava Šreka – L. ŠREK, *Školní cestování*, ČT 27, 1915, č. 1–2, s. 18.

56 Vilém KURZ, *Odchovávejme mladé turisty! Novoroční úvaha o našem dorostu cestovatelském*, ČT 2, 1890, č. 1, s. 5.

telná se ukázala myšlenka středních škol jako šířitelé turistické osvěty mezi českou mládeží. Střední školy nedisponovaly dostatečným množstvím zkušených pedagogů-turistů, a hlavně turistika nepatřila mezi jejich učební priority.

Vzhledem k omezenému rozsahu tohoto příspěvku připouštíme, že mnohé otázky, týkající se českých turistů ze střední třídy v českých zemích, zůstávají nezodpovězeny. Jedná se například o jejich vymezení vůči německým turistům a jejich spolkům v českých zemích, o jejich vztahy s turisty urozeného původu nebo o recepci turistických zásad zkušených turistů širokou veřejností. Tyto a další otázky poukazují na skutečnost, že téma české turistiky není zdaleka vyčerpáno a že si zaslouží další badatelskou pozornost.

Summary

The Czech middle class tourists' vision of a „real tourist“ and their efforts to disseminate the principles of tourism in the Czech lands in the second half of the nineteenth century

The second half of the nineteenth century is a period when a modern tourism was born as one of the results of an industrial society. By the term of *modern tourism* we mean a tourism incorporating an esthetic aspect of walking in the nature as well as a positive perception of a physical movement. Considering a growing importance of leisure in the middle class in the second half of the nineteenth century, the tourism became an alternative, how to spend it. Since that time leisure has been accessible not only for noblemen but for members of the middle class as well. Thanks to the increasing number of tourists, a new opposition of *experienced* and *inexperienced tourists*, appears among active tourists from the middle class in the Czech society in the Czech lands. This new opposition is based on the idea of handling of a correct way of traveling (an art of travel). Whilst experienced tourists considered themselves like masters of a touristic art destined to disseminate it in the society, inexperienced tourists were being found ridiculous.

Subsequently the author describes how experienced tourists perceived the inexperienced ones. The inexperienced tourists were criticised while they weren't familiar with a correct way of walking, often polluted the nature, were rude against other tourists and underestimated their forces, which of-

ten led to bad injuries. All things considered, they didn't represent very well a touristic community in public. As compared with the inexperienced tourists, the experienced ones traveled deliberately and without hurry. They were modest and always well prepared for their journey in order to take advantage of its physical, educational, and aesthetic aspects at the same time.

Due to the example of The Czech Tourist Club, the author demonstrates various ways in which experienced tourists were trying to educate inexperienced tourists about a correct way of traveling. This education was carried out under several forms like publishing of articles about tourism, organizing public lectures about interesting destinations or organizing collective trips. Particular emphasis has been put on the touristic education of pupils and students. To allow them a cheap holiday traveling, The Czech Tourist Club began establishing student dormitories throughout the Czech lands and provided travel scholarships to needy ones. The idea of secondary schools like a promoter of touristic ideas among young people, claimed by The Czech Tourist Club, wasn't realized because of the lack of teachers experienced in tourism and different teaching priorities.